

EWA FRYŚ-PIETRASZKOWA

ZARYS ROZWOJU BADAŃ NAD POLSKĄ SZTUKĄ LUDOWĄ W 25-LECIU PRL

Dorobek badań nad sztuką ludową w Polsce w ciągu ostatnich 25 lat ocenić można najlepiej na tle dziejów tej gałęzi nauki, które w zarysie warto tu przypomnieć¹. Początki zainteresowań sztuką ludową dają się zaobserwować dopiero w ostatnich dziesięcioleciach w. XIX, czyli w okresie, kiedy były już poważnie zaawansowane badania nad innymi dziedzinami ludowej kultury, zwłaszcza duchowej. Materiały z tego zakresu publikowano w czasopismach etnograficznych i krajoznawczych, przeważnie w postaci drobnych przyczynków. Miały one początkowo dość jednostronny charakter, ograniczały się bowiem przede wszystkim do zdobnictwa towarzyszącego obrzędom, dekoracji stroju, sprzętów czy budownictwa.

Krąg badaczy ludowej sztuki poszerzył się znacznie w 20-leciu międzywojennym, zmienił się także w tym czasie jego skład. W miejsce dominujących w pierwszym okresie entuzjastów — amatorów — zaczynają się sztuką ludową interesować przedstawiciele różnych dyscyplin naukowych, dysponujący przygotowaniem teoretycznym i metodologicznym, a mianowicie etnografowie, historycy sztuki, a ponadto także niektórzy artyści plastycy i działacze, zajmujący się ochroną ludowej twórczości artystycznej. Tematyka prac, podejmowanych indywidualnie, wynikała z osobistych zainteresowań poszczególnych autorów. Cechowało ją pewne przesunięcie uwagi na etnicznie niepolskie tereny wschodnie ze szkodą dla centralnej czy zachodniej części kraju. Stopień dopracowania ówczesnych publikacji ograniczony był niejednokrotnie skąpą bazą materiałową. Nieliczne tylko zamierzenia badawcze dotowane były

¹ Por. R. Reinfuss, *Stan badań nad polską sztuką ludową*. „Polska Sztuka Ludowa”, R. IV, 1950, nr 1–6, s. 3–13; tenże, *Stan badań nad sztuką ludową i ich perspektywy na najbliższą przyszłość*. „Polska Sztuka Ludowa”, R. XVIII, 1964, nr 4, s. 190–193.

przez instytucje (jak Polska Akademia Umiejętności) czy stowarzyszenia. Badania zespołowe na większą skalę prowadzono jedynie nad ludowym budownictwem w Katedrze Architektury Polskiej Politechniki Warszawskiej.

Mimo ograniczonych możliwości osiągnięcia tego okresu posunęły poważnie naprzód stan badań nad ludową twórczością artystyczną. Międzywojenne prace z dziedziny teorii sztuki ludowej stanowiły bazę wyjściową dla współczesnych studiów w tym kierunku. Ogromnie ważnym osiągnięciem było uznanie wysokiej wartości niedocenianej wcześniej ludowej grafiki², rzeźby³ i malarstwa⁴. Próby szerszego ujęcia problematyki sztuki ludowej dał Eugeniusz Frankowski⁵. Sporo uwagi poświęcono również psychologii twórcy i zagadnieniom ludowej estetyki⁶.

Okres ostatniego 25-lecia cechuje wydatnie wzmożenie i rozszerzenie badań nad polską sztuką ludową. Wielokrotny w porównaniu z 20-leciem międzywojennym wzrost nakładów na prace naukowe objął również i omawianą dziedzinę. Ważne wydarzenie stanowiło utworzenie przez Ministerstwo Kultury i Sztuki w r. 1946 Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej. Przyczyną jego powstania było zrozumienie szczególnej roli rodzimych tradycji, a w tym i sztuki ludowej w formowaniu nowej sztuki społeczeństwa socjalistycznego. Jednym z podstawowych zadań nowopowstałego instytutu była dokumentacja ludowej twórczości artystycznej w zakresie plastyki, muzyki i literatury, zanikających w związku z współczesnymi przeobrażeniami wsi. Szczególny nacisk położono na planowanie badań oraz opracowanie ich podstaw metodologicznych w oparciu o zasady marksistowskie. Państwowy Instytut Badania Sztuki Ludowej podejmował szeroko zakrojone terenowe akcje badawcze, obejmujące w pierwszym rzędzie obszary najmniej dotychczas opracowane, podlegające najszybszym przemianom, lub z innych powodów zasługujące na uwagę⁷. Wyniki prac publikowano w założonym przez ten instytut piśmie *Polska Sztuka Ludowa*. Wskutek zmian organizacyjnych instytut uległ w r. 1950 rozbiciu. Sekcja literatury ludowej

² K. Piwocki, *Drzeworyt ludowy w Polsce*. Warszawa 1934.

³ T. Dobrowski, *Śląska rzeźba ludowa w drzewie w świetle zbiorów Muzeum Śląskiego w Katowicach*. Katowice 1930.

⁴ T. Seweryn, *Polskie malarstwo ludowe*. Kraków 1937.

⁵ E. Frankowski, *Sztuka ludowa*. (W:) *Wiedza o Polsce*. Warszawa (1932), T. 3, tenże, *Sztuka ludu polskiego*. Warszawa 1928.

⁶ M. Gładysz, *Góralskie zdobnictwo drzewne na Śląsku*. Kraków 1935; tenże, *Zdobnictwo metalowe na Śląsku*. Kraków 1938.

⁷ *Powstanie, organizacja i charakter Państwowego Instytutu Badania Sztuki Ludowej*. „Polska Sztuka Ludowa”, R. I, 1947, nr 1–2, s. 60–61; sprawozdania z działalności tego instytutu za rok 1948 „Polska Sztuka Ludowa”, R. III, 1949, nr 11–12, s. 63–64 i za rok 1949, „Polska Sztuka Ludowa”, R. III, 1949, s. 367–368.

przeniesiona została do Instytutu Badań Literackich, a pozostałe — jako dwie sekcje, plastyki i muzyki ludowej włączono do powstałego wówczas Państwowego Instytutu Sztuki. Ten z kolei przekształcił się w r. 1959 z resortowego w Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Badaniami nad ludową twórczością plastyczną zajmuje się tu nieprzerwanie od 23 lat Zespół Dokumentacji Sztuki Ludowej pod kierownictwem prof. dr Romana Reinfussa. Działalność zespołu koncentruje się przede wszystkim na systematycznej dokumentacji terenowej wszelkich przejawów ludowej sztuki. Badaniami tymi objęto dotychczas około 4/5 terytorium kraju a zgromadzone w archiwum zespołu ich wyniki stanowią poważną bazę materiałową dla opracowań monograficznych i syntetycznych⁸.

Pierwotne zamierzenia opracowywania i publikowania na bieżąco zebranych materiałów okazały się w praktyce niemożliwe do wykonania. Wykorzystane zostały one tylko częściowo w serii monografii z poszczególnych dziedzin sztuki ludowej, przygotowanych przez Romana Reinfussa oraz w licznych artykułach, ogłaszanych zarówno przez pracowników zespołu jak i przez osoby z zewnątrz na łamach *Polskiej Sztuki Ludowej*, która nadal stanowi organ naukowy głównie tej placówki. Dotychczas wydane 22 roczniki tego czasopisma tworzą największy w Polsce zbiór publikacji z omawianego zakresu, począwszy od prac teoretycznych i metodologicznych poprzez monografie i materiałowe przyczynki, z których wiele posiada odkrywczy charakter. Poza tradycyjną sztuką ludową sporo uwagi poświęca się tu również współczesnym przemianom tej sztuki, a także plastyce amatorskiej. Na uwagę zasługują inicjowane w ostatnich latach przez redakcję dyskusje nad zakresem pojęciowym sztuki ludowej i zagadnieniami z jej pogranicza⁹.

Wokół *Polskiej Sztuki Ludowej* skupiają się prawie wszyscy badacze zarówno starszego jak i młodszego pokolenia interesujący się tą problematyką, zatrudnieni w instytutach naukowych, wyższych uczelniach, czy muzeach, a także sporo osób nie pracujących zawodowo w tej dziedzinie. Zagadnienia ludowej twórczości plastycznej wchodzi w program badawczy także innych poza omawianym zespołem placówek naukowych, z których na plan pierwszy wysuwają się muzea, przede wszystkim zaś Państwowe Muzeum Etnograficzne w Warszawie, Muzeum Etnograficzne w Krakowie oraz Dział Etnograficzny Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi. Stąd tematyka ta stosunkowo często

⁸ Archiwum naukowe Zespołu wg stanu z grudnia 1968 r. liczy 76 000 pozycji inwentarzowych, na które składają się sprawozdania z badań oraz rysunkowe materiały, a ponadto 47 000 fotografii.

⁹ *Kicz — sztuka jarmarczna — sztuka ludowa*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. XX, 1966, nr 3–4, s. 139–202; *Dyskusja nad zakresem pojęcia sztuki ludowej*, „Polska Sztuka Ludowa”, R. XXI, 1967, nr 4, s. 191–222.

pojawia się także na łamach seryjnych wydawnictw muzealnych, zwłaszcza w *Zeszytach Naukowych Państwowego Muzeum Etnograficznego* w Warszawie. W tym miejscu wspomnieć również należy o systematycznie prowadzonej przez Ministerstwo Kultury i Sztuki za pośrednictwem muzealnictwa oraz rad narodowych akcji organizowania konkursów i wystaw z zakresu sztuki ludowej. Ogromne jej znaczenie polega m. in. na tym, że wydatnie wzbogaca bazę materiałową dla studiów nad twórczością tradycyjną i współczesną. Ta działalność, jak również stypendia i renty udzielane wybitnym artystom ludowym, a także organizacja ekonomiczna ludowej twórczości, do której powołana została „Cepelia”, stanowią istotne przejawy mecenatu Państwa nad sztuką ludową.

Szczupłe ramy tego szkicu nie pozwalają na dokładniejsze omówienie stanu badań nad poszczególnymi gałęziami polskiej sztuki ludowej. Osiągnięcia w zakresie budownictwa, grafiki, malarstwa i rzeźby, wycinanki i malowanki, stroju i tkaniny, garncarstwa, a także zdobnictwa w metalu i drewnie zostały opracowane szerzej do r. 1964¹⁰. Mimo, że nie wszystkim dziedzinom sztuki ludowej poświęcono dotychczas równą ilość uwagi i pracy i nie we wszystkich badania są jednakowo zaawansowane, nastąpił w omawianym okresie znaczny i pogłębiony rozwój wiedzy o tym przedmiocie. Jest on niewątpliwie wynikiem zmian w organizacji prac badawczych, a zwłaszcza rozwoju badań zespołowych, opartych na szczegółowych i długofalowych planach. Zastosowanie zasad materializmu historycznego w badaniach nad sztuką ludową, w którym to procesie niepoślednią rolę odegrał Państwowy Instytut Sztuki i organizowane przez niego konferencje metodologiczne¹¹, pozwoliło na przewartościowanie poglądów na sztukę ludową i sposobów jej ujmowania, opartych na światopoglądzie idealistycznym. Szczególne znaczenie ma tu traktowanie sztuki ludowej, jako konsekwencji klasowego podziału społeczeństwa, odbicia stosunków materialnych i społecznych. W związku z tym nastąpił rozwój monograficznych opracowań poszczególnych dziedzin sztuki w powiązaniu z ich rolą w środowisku. Ważnym osiągnięciem są również liczne biografie twórców ludowych, których ilość skutecznie obala twierdzenia niektórych zachodnich badaczy o anonimowości, jako jednej z charakterystycznych cech sztuki ludowej.

Rozwój badań historycznych, włączenie się archeologów i historyków

¹⁰ *Badania nad sztuką ludową w dwudziestoleciu 1944–1964*. „Polska Sztuka Ludowa”, R. XVIII, 1964, nr 4, s. 189–230.

¹¹ R. Reinfuss, *Po I Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej w sprawie badań nad sztuką*. „Polska Sztuka Ludowa”, R. IV, 1950, nr 7–12, s. 97–99; *Konferencja w sprawie aktualnych zagadnień naukowo badawczych i twórczych polskiej plastyki ludowej*. „Polska Sztuka Ludowa”, R. V, 1951, nr 3, s. 67–69; i in.

w badania nad przeszłością ludowej twórczości artystycznej dostarczyły licznych dowodów, wskazujących jej przemiany dziejowe i stały rozwój mimo silnych tendencji do zachowawczości. Ostatnio wspomniane zjawisko było przecież podstawą lansowanych w okresie międzywojennym teorii o jej niezmienności i stagnacji. Uwagę czołowych badaczy oraz praktyków przyciągają dyskusje nad zakresem pojęciowym i definicją sztuki ludowej, jej genezą, tendencjami rozwojowymi, a także zagadnienia pogranicza ze sztuką amatorską i jarmarczną.

Mimo ciągle jeszcze niezadawalających możliwości wydawniczych ukażało się — zwłaszcza w ostatnich latach — sporo bardzo interesujących publikacji z omawianego zakresu. Dużą ich część stanowią albumy niejednokrotnie z doskonale opracowanym wstępem, wydane na znakomitym poziomie edytorskim, które spełniają ważną rolę w programowaniu wartościowych dzieł ludowej plastyki i rzemiosła artystycznego. Ciągle jednak brakuje jeszcze pełnej, historycznie podbudowanej syntezy polskiej sztuki ludowej, której przygotowanie, wymagające dalszych badań i opracowań monograficznych, planowane jest na najbliższe lata.

WYBÓR WAŻNIEJSZYCH POZYCJI BIBLIOGRAFICZNYCH Z LAT 1945—1968

A. BIBLIOGRAFIE

- Chmieleńska J., *Materiały do bibliografii polskiej sztuki ludowej (1950—1952)*. „Polska Sztuka Ludowa”, 1952, nr 6, dodatek.
- Grzegorzczak P., *Plastyka ludowa Polski. Zarys bibliograficzny*. „Polska Sztuka Ludowa”, 1950, nr 1—6, dodatek.
- Jackowski Al., Jarnuszkiewiczowa J., *Polska Sztuka Ludowa. Spis treści za lata 1947—1962*. „Polska Sztuka Ludowa”, 1962, nr 4, dodatek.
- Lepiarczyk J., *Bibliografia*. (W:) *Historia sztuki polskiej w zarysie*. Kraków 1962, t. 3.
- Ryszkiewicz A., *Bibliografia rzemiosła artystycznego. Cz. I. Tkaniny*. „Polska Sztuka Ludowa”, 1951, nr 3, dodatek.

B. WYDAWNICTWA KSIĄŻKOWE I ARTYKUŁY

(z wyłączeniem „Polskiej Sztuki Ludowej”)

- Abramowicz A., *Studia nad genezą polskiej kultury artystycznej*. Łódź 1962.
- Czarnecka I., *Polska sztuka ludowa*. Warszawa 1958 (album).
- Gładysz M., *Z badań nad współczesną sztuką ludową*. Zeszyty Naukowe UJ, Prace Etnograficzne, z. 3, Kraków 1967.

- Grabowski J., *Dawna polska rzeźba ludowa*. Warszawa 1968 (album).
 — *Sztuka ludowa. Formy i regiony w Polsce*. Warszawa 1967.
 — *Wycinanka ludowa*. Warszawa 1955.
- Jackowski Al., Jarnuszkiewiczowa J., *Sztuka ludu polskiego*. Warszawa 1967.
- Kondratiukowa K., *Ludowe tkactwo opoczyńskie*. Łódź 1958.
- Krassowski W., *Architektura drewniana w Polsce*. Warszawa 1961.
- Oryńczyna J., *O sztukę ludową. Pamiętnik pracy*. Warszawa 1965.
- Pietkiewicz K., Czasznicka Z., Nowak J., *Haft i zdobienie stroju ludowego*. Warszawa 1955.
- Piwocki K., *Niektóre zagadnienia teorii sztuki ludowej*. „Studia Estetyczne”, 1966.
 — *O historycznej genezie polskiej sztuki ludowej*. Wrocław 1953.
 — *Podnieta i realizacja*. (W:) *Sztuka i historia*. Księga pamiątkowa ku czci profesora Michała Walickiego. Warszawa 1960, s. 217–226.
 — *Sztuka ludowa*. (W:) *Historia sztuki polskiej w zarysie*. Kraków 1962, t. 3.
 — *Sztuka ludowa w nauce o sztuce*. „Lud”, t. LI, 1967.
- Reinfuss R., *Garncarstwo ludowe*. Warszawa 1955.
 — *Ludowe kafle malowane*. Kraków 1965.
 — *Ludowe skrzynie malowane*. Warszawa 1954.
 — *Malarstwo ludowe*. Kraków 1962.
 — *Polskie druki ludowe na płótnie*. Warszawa 1953.
- Reinfuss R., Świdorski J., *Sztuka ludowa w Polsce*. Kraków 1960.
- Seweryn T., *Kapliczki i krzyże przydrożne w Polsce*. Warszawa 1958.
 — *Polskie zabawki ludowe*. Warszawa 1960.
 — *Rozdroża sztuki ludowej*. Warszawa 1948.
 — *Staropolska grafika ludowa*. Warszawa 1956.
 — *Świątkarz powsinoga*. Warszawa 1963.
- Stelmachowska B., *Na drodze do teorii sztuki ludowej*. „Lud”, t. XXXVI, 1946, s. 163–184.
- Tłoczek I., *Chałupy polskie*. Warszawa 1958.

C. CZASOPISMA

„Polska Sztuka Ludowa”, Kwartalnik Instytutu Sztuki PAN, wychodzi od 1947 r., do 1968 r. ukazały się 22 roczniki.

EWA FRYŚ-PIETRASZKOWA

INVESTIGATIONS ABOUT POLISH FOLK ART IN THE PERIOD OF
 TWENTY FIVE YEARS OF THE POLISH PEOPLE'S REPUBLIC

In the years 1945—1969 followed an enormous development of investigations about Polish folk art. These investigations changed their character in comparison with earlier investigations. They are basing on new ideologic and methodologic presuppositions, are planed long-range and made in teamwork. First of all investigations are made from 1946 by the Set of Documentation of Folk Art of the Institute of Art of the Polish Academy of Sciences under the guidance of Prof.

Dr. Roman Reinfuss. The scientific organ of the set is the periodical *Polska Sztuka Ludowa* ("Polish Folk Art"). With the periodical are cooperating scientists interested in folk art, engaged in university chairs, scientific institutes, museums ect.

As a result of extended investigation works knowledge in the sphere of theory and history of folk art has been deepened considerably as well as about its present time transformations. A great number of publications dealing with this problematic has been published, but further on there is great need for a wider synthetic work.

Present day signs in folk art are surrounded with protection by authorities. Here should be mentioned among others systematically organized competitive actions and exhibitions, scholarships and rents admitted more eminent creators. From the economic side in folk art engaged is the Central of Folk Art Industry and Art Craft CPLiA.